

MIGRACIJSKA POLITIKA EVROPSKE SKUPNOSTI IN SLOVENIJA

Povzetek: Zahodna Evropa je v zadnjih desetih letih postala prvi cilj vse obsežnejših tokov mednarodnih selitev. V prispevku navajam bistvene značilnosti teh imigracij ter spreminjajočo se politiko EU. EU izvaja pri priseljevanju iz tretjih držav stopnjevano "politiko zapiranja", predvsem pa usmerja tokove migracij z ozirom na potrebe trgov delovne sile posameznih članic. Pomen integracijskih procesov tako prihaja v nasprotje z nekaterimi načeli EU, kot so bila napovedana v Amsterdamski pogodbi. Demografske in gospodarske značilnosti Slovenije in držav članic EU napovedujejo, da se priseljevanju mlajših in kvalificiranih ljudi ne bo možno odpovedati...

Ključni pojmi: migracije, EU, Slovenija, migracijska politika

Uvod

V prispevku se omejujemo na pregled najizrazitejših sprememb v oblikah ter obsegu migracijskih tokov v svetu in državah Zahodne Evrope, do katerih je prišlo v zadnjih petnajstih letih. Osrednja pozornost bo namenjena prostoru držav članic Evropske zveze (EU) in vplivu na Slovenijo. Podana bo kritika in pregled nekaterih oblik (delovne) migracije ter tez o vzrokih za nastale probleme na trgu delovne sile posameznih skupin držav EU. Migracijska politika EU je podana kot analiza smernic in njenih posledic v praksi - za celoto ter z navedbo izrazitejših razlik v izvedbeni politiki na nivoju posameznih držav članic EU. Na koncu ocenjujem možne posledice mednarodnih migracij ter njenih značilnosti v EU za Slovenijo v luči njenega vključevanja v EU.

Podatki, ki so na voljo (nacionalni/statistični in zbirni podatki analiz Eurostat, OECD, UN), nimajo povsem enotne metodologije zbiranja in definiranja pojavov migracij. Mobilnost se nanaša na proces in pogostost posameznih vrst selitev. Migracije so dogodki, selitve med različnimi vrstami okolja (mesta, podeželje) ali med nacionalnimi enotami. Lahko so zunanje ali notranje, glede na državne meje. Migracijski tokovi označujejo nekatere značilne in množične premike preseljevanja v geografskem pomenu ali vrstah držav - na primer med razvitimi državami in tistimi v razvoju. Statistični viri podatkov za celotno EU niso povsem primerljivi, predvsem zaradi različnih definicij mednarodnih migrantov (nekje se štejejo vsi priseljeni, druge so kratkotrajni migranti, od prek 3 mesecev do enega leta iz-

* Dr. Barbara Verlič Christensen, docentka na Fakulteti za družbene vede.

ključeni). Tako enotne, empirično merljive definicije migranta v bistvu ni, upoštevata pa se dva principa: osebno izražanje namena stalne naselitve ter glede na ugotovljeno dejansko stanje trajanja bivanja (Migration Statistics, 1996:VII). Uporaba ter interpretacija podatkov se lahko razlikuje tako po obsegu kot po oceni pomena pojava - na primer, ali je pojav množičen ali obroben. V tekstu se omejujem na splošnejše ugotovitve o stanju in na analizo trendov, ki jih podatki le deloma ilustrirajo, ne pa tudi zmeraj že dokazujejo. Mnoge od navedenih splošnejših značilnosti migracij pa potrjujejo tudi druge ugotovitve raziskav (Labour Force Survey, 1990-1999, Biffi, 1996, Allen, 1999, Christensen, 1999), na katere se sklicujem.

Trendi in splošne značilnosti oblik mednarodnih migracij v Evropi ter svetu

V zadnjih petnajstih letih je prišlo v svetu do večjih sprememb v obsegu, strukturi in geografskih premikih mednarodnih selitev. Nekdanje tradicionalne imigracijske države (ZDA, Kanada, Avstralija) sicer beležijo rast priseljenih, vendar slednji prihajajo pogosteje iz azijskih držav ter Latinske Amerike, manj iz Evrope. Naravni demografski prirast v teh deželah še vedno prevladuje nad čistim imigracijskim prilivom; vendar pa se stopnje natalitete med skupinami razlikujejo. Po napovedih za več desetletij utegnejo sedanji trendi mednarodnih migracij prevesiti sestavo prebivalstva držav v prid novih in masovnih kontingentov kulturno in etnično zelo raznolikih skupin priseljenih. V državah Zahodne Evrope je problem priseljevanja delovne sile pereč že zdaj, saj se stopnje naravnega prirasta zmanjšujejo, podaljšuje pa se življenjska doba. Oboje vpliva na staranje prebivalstva ali nakazuje problem "starajoče se" demografske strukture v Zahodni Evropi in večini držav članic EU, z izjemo Irske. Ta problem ilustrira v tabeli 1 prikazan indeks "mladosti", ki je najnižji v državah Južne Evrope in nato sledi Zahodna Evropa (OECD, 1999:36). Poleg nekaterih nordijskih držav (predvsem Švedska z indikatorjem 2), imajo najnižje stopnje naravnega prirasta države Mediterana (Italija -2, Španija -1) ter nekatere Vzhodno Evropske države, Madžarska, Češka, tudi Slovenija (2.5). Delež aktivnega in zaposljivega prebivalstva se v starajočih se družbah zmanjšuje, pomanjkanja določenih vrst kadrov so očitna marsikje že zdaj. Priseljenci pa v države EU v zadnjih petnajstih letih prihajajo v večjem številu in zadržujejo tudi višje stopnje natalitete, predvsem tisti, ki se ne integrirajo. Etnična raznolikost prebivalcev, segregacija ter multikulturalizem je opazen pojav in nemalokrat tudi problem predvsem v urbanih centrih številnih evropskih mest (Andersson, 1998).

Tabela 1. Izbran prikaz "mladostniškega" indikatorja po regijah in državah za l.1999

Afrika	40	Francija	3
Azija	26	Velika Britanija	3
Amerika	21 (Severna 8)	Švedska	-2
Evropa (9.1999)	3 (Zahodna 2)	Slovenija	2.5
Svet	24		

Vir: OECD, 1999: 36. Indikator "Mladosti" predstavlja razliko med deležem prebivalcev pod starostjo 15 let ter deležem nad starostjo 64 let. Za Slovenijo je izračun dodan.

Čeprav se je obseg priseljenih v zadnjih petnajstih letih glede na predhodna obdobja povečal v vseh migracijskih tokovih (ZDA, Kanada, Avstralija), pa so prvo mesto z najvišjimi relativnimi prirasti priseljenih glede na prebivalce prevzele države Zahodne Evrope (OECD, 1999). Med temi državami beležijo najvišje število priseljenih, posebno še v 90-ih letih, Nemčija, Švica, Luxemburg, sledijo Velika Britanija, Francija, Belgija ter nordijska skupina držav. Še do 60-ih in 70-ih let izseljenske države evropskega Juga (Italija, Portugalska, Španija, Grčija), so danes postale same cilj mnogim priseljencem iz držav Magreba ter ostale Afrike: tako se je imigracijski tok z "Juga" pomaknil navzdol (zajel celotno Afriko), "Sever" pa navzgor (se premakne od Nemčije na Skandinavijo). Evidenca (Eurostat, 1996, OECD, 1999) mednarodnih migracij tudi potrjuje pričakovanja o močnih prilivih priseljenih v države Zahodne Evrope iz Srednje in Vzhodne Evrope, večinoma iz nekdanjih socialističnih držav (OECD, 1999:61).

Izrazito se je povečal migracijski tok iz Srednje in Vzhodne Azije, usmerjen prav tako v razvite države Zahodne Evrope. King in soavtorji zato ugotavljajo, da so s temi geografskimi premiki ter svojim obsegom, mednarodne migracije že v začetku devetdesetih let postale resnično masovne in globalne (King, 1993). Stalnica je ostala le splošna smer migracijskih tokov, ki poteka od nerazvitih držav Vzhoda in Juga v razvitejše države sveta, z najmočnejšim tokom priselitev v države Zahodne Evrope- torej predvsem države članice EU. Omenjeni mednarodni migracijski tokovi so močno povečali etnično in nacionalno raznolikost migrantov in spremenili demografsko strukturo v posameznem nacionalnem okolju razvitih držav, kar je posebno izrazito v nekdanj relativno kulturno homogenih nacionalnih državah nordijske skupine, vendar to velja tudi za države EU na splošno. Ta značilnost je v zadnjih letih in posebno na prelomu tisočletja reaktivirala vprašanja etnične integracije priseljenih in problemov multikulturne družbe. Iz različnih virov se nakazuje značilnost, da je izobrazba priseljenih v razvite države v povprečju nekoliko nižja kot v desetletjih po II. svetovni vojni in starost nekoliko višja (UN, 1999, OECD, 1999). Med novejšimi tokovi migrantov je večji delež beguncev, azilantov ter priseljenih na račun uveljavljanja pravic družinskega združevanja. Uveljavljanje načela prostega pretoka ljudi ni več zoženo le na zadovoljevanje potreb

trgov delovne sile nacionalnih okolij in to odpira vrsto novih problemov, na primer visoke stopnje brezposelnosti priseljenih v 90-ih letih skoraj v vseh imigracijskih državah (OECD, 1999, UN, 1999, LFS, 1999).

Povečuje se obseg nelegalnih migracij, ki po nekaterih izkušnjah (Francija ter ZDA v začetku 90-ih let) za več kot enkrat presegajo obseg registriranih priseljencev. Med državami članicami EU je nelegalno priseljevanje močno prisotno v Italiji, Franciji, Portugalski ter Španiji, torej državah Mediterana (OECD, 1999). V teh migracijskih tokovih prevladujejo priseljenci iz Magreba, drugih predelov Afrike, Azije, Albanije ter iz nekdanjih republik Jugoslavije. Med nelegalnimi priseljenci je v primerjavi z legalnimi izrazitejši delež slabo izobraženih, mlajših moških, ki pogosto koristijo etnične povezave in etnične resurse za selitev in preživetje v novem okolju. Med temi migracijskimi tokovi prevladujejo oblike "ruralnega", kolektivno organiziranega (družina, lokalno okolje) preseljevanja že v državah odselitve in v okolju priselitve (etnične enklave). Države članice Evropske zveze so bilaterarne sporazume o kontingentih gostujočih delavcev iz 60-ih let (model kolobarjenja delovne sile) zamenjale z različnimi politikami selektivnega zaposlovanja za določen čas (enoletne pogodbe z dvakratnim možnim podaljšanjem). To še posebno izstopa pri zaposlovanju izobraženih priseljencev, strokovnjakov v storitvenih dejavnosti, mednarodnih podjetjih ter v urbanih okoljih. Čeprav so definicije migracij v statističnih virih in njihova delitev na kratkoročne in dolgoročne preveč raznolike za dosledno primerjavo, je očiten rastoči trend "kratkoročnih" delovnih migracij v EU in drugod, ki imajo v socialnem pomenu značaj ekonomske akomodacije ali delovne prilagoditve in ne socialne integracije. To pomeni, da se osebe preseljujejo glede na možnosti dela v globalnem okolju in ne glede na ostale značilnosti (kulture nacionalnega) okolja, v katero se morda niti ne bi želeli vključiti. Dober primer so strokovnjaki, zaposleni v Saudski Arabiji, ali pa številni ameriški podjetniki po svetu. Prav značilnost kratkoročnega zaposlovanja, ki sili posameznika, da si pogosto išče novih možnosti za delo, in obenem povečanega obsega priseljenih tudi povečuje fleksibilnost na trgu delovne sile ter stopnjo mobilnosti migrantov na splošno. Takšna praksa zaposlovanja tujcev je v določenem nasprotju z nacionalnimi politikami držav članic in skupno migracijsko politiko EU ter zahtevami po socialni integraciji priseljenih (Christensen, 1999).

Zunanje in notranje migracije v državah evropske zveze

Eurostat ocenjuje skupni obseg imigracije na 4.7 % vsega prebivalstva 15 držav članic EU (EUR 15) za leto 1994, od tega notranje na 1.5 % ter iz tretjih držav na 3.2 % prebivalstva (Eurostat Migration Statistics, 1996: 2,42). Notranje migracije so omejene na državljane članic EU, zunanje se nanašajao da državljane iz tretjih držav, torej držav nečlanic EU. V obdobju od leta 1980 do sredine 1995 je obseg notranjih migracij stagniral in se šele v poznih devetdesetih letih rahlo povečuje. Pri tem so zunanje priselitve med leti 1980 ter 1994, torej iz tretjih držav, po številu presegale obseg notranjih migracij vsaj za tretjino. Trend v obeh primerih, zunanjih in notranjih migracij, kaže na rast po letu 1988. Število priseljenih iz tretjih držav v EUR 15

se je ob koncu leta 1994 sukalo okoli 11.679.000 ljudi (vseh ne-državljanov pa je 17 milijonov). Čisti migracijski prirast je začel močneje presegati naravni prirast prebivalstva EUR 15 v letu 1989 in vse odtlej se ta razkorak ohranja, približno v razmerju 1:2. Vse od leta 1986 tudi raste število tujcev, ki si pridobijo državljanstvo, vendar je obseg različen v posameznih državah članicah EUR 15. Na Finskem in v Belgiji je trend obrnjen, v letu 1985-1994 je delež padel od 6.8 % na 1.2 % (7.1 % - 2.8 %), na Nizozemskem se je v enakem obdobju povečal od 2.9 % na 5.4 %. V prvih 90-ih letih so novo državljanstvo najpogosteje pridobili nekdanji turški državljani.

V zadnjih devetdesetih letih se je povečeval obseg notranjih in zunanjih migracij v državah EU (OECD, 1999). Notranje migracije se povečujejo zaradi izmenjav in pridobivanja izkušenj strokovnjakov in izmenjave študentov, povečanja števila mednacionalnih in internacionalnih organizacij, ki ustanavljajo svoje sedeže v več državah članic EU. Zmanjšuje se število priseljenih, ki že pred prihodom v drugo državo najdejo zaposlitev v novem okolju. Obenem se povečuje število priseljenih iz tretjih držav, ki zgolj upajo, da bodo našli tudi zaposlitev. Zunanje migracije se tako hitreje povečujejo na račun pravic družinskega združevanja, prosilcev za azil, beguncev ter ilegalnih priseljencev. Slednje skupine priseljenih so namreč v poznih devetdesetih letih že pridobile status stalnih prebivalcev - rezidentov in s tem tudi ostale socialne pravice. Tako se povečujejo številke priseljenih, ne glede na skromnejše potrebe trga delovne sile EU. Obenem pa se povečuje tudi etnična raznolikost, starost in izobrazba imigrantov v celotni EU in raznoliko po posameznih državah.

V vseh državah EU daleč najvišji delež med vsemi priseljenimi zavzemajo "drugi" priseljenci iz širšega območja Evrope ali izven njega (Somalci, Tajci, Filipinci, Kitajci, Iranci, Pakistanci itd.). Številčno gledano pa med celotno skupino priseljenih iz tretjih držav v EU prevladuje etnična skupina iz Turčije (z močno Kurdsko podskupino). Slede prebivalci iz nekdanjih jugoslovanskih republik (najštevilčnejši so Srbi), Maročani, Alžirci, Poljaki, Američani in Tunizijci. Turški priseljenci imajo najvišje stopnje brezposelnosti v EU glede na ostale etnične skupine in z ozirom na domačine: navkljub temu, da je bil l. 1996 med EU in Turčijo sklenjen sporazum o prioritetnem zaposlovanju turških imigrantov pred ostalimi priseljenimi izven držav EU (OECD, 1999: 214). Po podatkih Eurostata je bilo v l. 1994 največ prosilcev za azil v Nemčiji, nato na Nizozemskem ter Veliki Britaniji. Prav tako je Nemčija v istem letu sprejela največ beguncev, slede pa Francija ter Nizozemska. V obdobju zadnjih petnajstih let pa so veliko število beguncev ter azilantov sprejele skandinavske države, predvsem Švedska v obdobju Palmeja (Migration Statistics, 1996: 74).

Trendi priseljevanja tujcev v države EU v obdobju med leti 1980 in 1997

Analiza trendov je narejena z izborom podatkov iz študije OECD (1999: 8-35), medtem ko je etnična struktura priseljenih v začetku leta 1994 prikazana v Prilogi 1 (Eurostat: Migration Statistics, 1996: 29-34). V obdobju 1980 - 1997 je med državami EU najvišje število priseljenih zabeleženo v Nemčiji in to število v obdobju zgodnjih

90-ih let doseže skupno skoraj 1,250.000 tisoč ljudi. Samo v letu 1997 je zabeleženo 600.000 priseljenih. Velik del te imigracije gre na račun povratka-repatriacije ljudi z nemškim poreklom iz Vzhodno evropskih držav. V drugi skupini držav glede na obseg imigracij je Velika Britanija, kjer je občuten prirast priseljenih po letu 1995 - doseže skoraj skupno 200.000 priseljenih med leti 1995-1997 (glej tudi tabelo 2 na strani 8). V tretjo skupino se uvrščajo Švedska, Belgija ter Danska. Četrta, najnižja skupina držav EU po obsegu priseljenih, uvršča Norveško, Luksemburg ter Finsko.

V večini držav EU je to pomenilo, da se je na vsakih 1000 domačih prebivalcev samo v letu 1997 priselilo 5 tujcev, v Nemčiji 7,5, na Švedskem, Franciji ter Finski pa 3 ali manj. 50 % vseh priseljenih v Veliko Britanijo v letu 1997 je bilo delavcev in to je država, ki uspešneje od ostalih, izvaja kontrolo priseljenih glede na potrebe trga delovne sile. Visoko kvalificiranim nudi stalno bivanje, ostalim pa le začasne oblike bivanja in omejene možnosti dela. Francija beleži le 21% delavcev med priseljenimi v istem letu in Švedska komaj okoli 2 %. V letu 1996 je Danska sprejela večje število Somalcev, večje število azilantov prihaja koncem devetdesetih let na Norveško, na Nizozemsko in Nemčijo ter tudi Veliko Britanijo. Analiza demografskih gibanj za vse države EU 15 v obdobju 1960-1996 let pokaže, da od leta 1965 naravni prirast prebivalcev pada in po letu 1990 ta rast/padanje preseže obseg čistega migracijskega prirasta. Demografsko rast držav EU 15 v devetdesetih letih lahko pripišemo predvsem priseljencem, vendar to v manjši meri velja za države Južnega Mediterana (vprašanje pa je tudi, kako bodo v teh državah ravnali z velikim obsegom nelegalnih priseljencev).

Migracijska politika evropske zveze

Analizirana bodo splošna načela migracijske politike držav članic EU in to z ozirom na pričakovane posledice za priseljevanje izven območja EU. Uvaja in sprejema se načelo svobodnega pretoka ljudi (predvsem v smislu delovne sile), poleg blaga, kapitala ter storitev. Načelo je v bistvu globalno in v skladu s tradicijo mnogih držav članic EU, vendar so omejitve mobilnosti manjše znotraj skupnega teritorija članic EU kot za priseljene iz tretjih držav. V večini držav članic EU delovno in bivalno dovoljenje ni potrebno za državljane EU, ker jim pripada po skupnem sporazumu od leta 1992. Maastrichtska pogodba, dopolnjena kasneje z Amsterdamsko (1999), navaja vrsto socialnih pravic (volilna pravica, zdravstvo, pravica do izobraževanja, do zaposlovanja itd.) in pravic iz dela (delovna doba, pokojnine, obdavčenje dohodkov), ki naj jih države članice spoštujejo za vse priseljene iz drugih držav članic ter jim tako omogočijo enakopravnost z državljani in socialno integracijo.

Pri zaposlovanju veljajo pravila prednostne hierarhije: prednost imajo državljani, slede jim državljani drugih članic EU - čeprav je to bolj razvidno iz izvedbene zakonodaje posameznih držav, kot pa izraženo v skupnih načelih. Pravice priseljenih iz tretjih držav (torej priseljenih iz držav, ki niso članice EU in imajo stalno bivališče v eni od držav članic, vendar so brez državljanstva države članice EU) se "naj v čim večji meri približujejo" pravicam državljanov, kot navaja zadnji spora-

zum iz Tampereja leta 1999. Te razlike so lahko bistvene, saj so odvisne od izvedbene zakonodaje in politike vsake nacionalne države posebej (OECD, 199: 316-317). EU pogodbe v Maastrichtu, Amsterdamu in konvencija iz Tampereja so sklepi (dobrih namenov) za bodoč proces konvergence raznolikih nacionalnih politik na področju notranjih in mednarodnih migracij v EU, kontrole nelegalnega priseljevanja ter postopnega procesa socialne integracije stalnih prebivalcev-tujcev.

Najvišjo svobodo mobilnosti državljanov in delovne sile je doseglo 5 članic Skandinavske skupnosti po medsebojnem sporazumu izpred treh desetletij: enakopravno kandidirajo na razpisih za delovna mesta brez dodatnih pogojev (nostrifikacije izobrazbe, znanja jezika), lahko izbirajo kraj bivanja ali se vpisujejo v izobraževalne ustanove; zanje veljajo enake socialne in politične pravice, kot za državljane države, kamor se priselijo. V praksi se vendarle pojavljajo težave - na primer zaradi omejenih zmogljivosti izobraževalnih ustanov. Dejanska mobilnost ljudi ni posebno visoka, predvsem zaradi kulturnih razlik, razen v gospodarstvu ter pri pretoku blaga in storitev. Ohranjajo se razlike v nacionalni politiki obdavčevanja, prometu z nepremičninami in različne so prioritete v socialni politiki, organizaciji javnega sektorja ter imigracijski politiki oseb iz tretjih držav. Švedi so v Palmejevem obdobju sprejeli daleč najvišje število "političnih imigrantov", iz ideoloških ter humanitarnih razlogov. Priseljeni državljani iz tretjih držav nimajo enakih možnosti za mobilnost, omejeni so na državo, ki jih je sprejela. Danska je na primer tudi izvzeta iz skupne imigracijske politike EU (dosežen odlog) in uveljavlja mnogo bolj selektiven izbor priseljevanja: za zaposlitev vsakega tujca je potrebno dokazovati na Imigracijskem uradu, da ni bilo možno zaposliti domačina (glej več v Christensen, 1999).

Države članice EU želijo predvsem omogočiti prost pretok delovne sile med nacionalnimi okolji, zato za notranje migracije veljajo mnogo milejši pogoji kot za zunanje. Dovolj je najava (osebna izjava, brez najemne ali lastniške pogodbe o stanovanju) stalnega bivališča, partnerska zveza, poroka, dokazila o možnosti preživljanja (nezaposleni, upokojenci) ali dokazilo o začasni zaposlitvi ne glede na strokovno izobrazbo in z minimalnimi urami tedensko, ustanavljanje podjetja ali vpis v izobraževalno ustanovo. Bivanje brez prijave bivališča (register prebivalcev) je dovoljeno za 6 mesecev, za državljane tretjih držav brez vize je bivanje omejeno na tri mesece.

Zaradi razlik med nacionalnimi okolji na področju izvedbene zakonodaje skupnih sporazumov EU, je še vedno največ problemov v zvezi z nostrifikacijo izobrazbe, saj so izobraževalni sistemi držav članic EU raznoliki. Dogovori o tem problemu so še v začetni fazi in ni zaslediti trdnejših sklepov v sprejetih pogodbah na ravni EU ali bruseljski politiki. Splošni princip je, da se seštejejo leta izobrazbe, ne glede na raznoliko vsebino programov, ali pa se upošteva zaključna diploma. V zasebnem sektorju delodajalci v praksi nostrifikacije diplom niti ne zahtevajo za državljane držav EU. V javnem sektorju je nostrifikacija diplom za zaposlene za daljši čas vendarle potrebna v večini držav (Francija, Švedska, Danska). Javni sektor, še posebno vojska, notranje ali zunanje ministrstvo, je restriktiven pri zaposlovanju ne-državljanov.

Za zunanje migracije, torej priseljene iz tretjih držav, veljajo, še posebno glede na koncept schengenskih meja, mnogo strožji pogoji. Priselitev in pridobitev pravice stalnega bivanja je možna na osnovi zaposlitve znotraj strokovnega področja prosilca in jo odobri delodajalcu Imigracijski urad v skladu z interesi nacionalne politike zaposlovanja. V drugi polovici devetdesetih let, pa tudi že vse od leta 1974, ko je bila imigracijska politika gostujočih delavcev v večini držav članic zaustavljena, se je delovna sila iz tretjih držav zožila na visoko kvalificirane kadre in kratkotrajne zaposlitvene pogodbe, upoštevajoč tudi vse omejitve pri priznanju izobrazbe itd.. V prikazu stanja iz leta 1994 je bilo vseh priseljenih (registriranih) iz tretjih držav znotraj EU 15 samo za 3.2 % v celoti prebivalstva EU, čeprav je verjetno ta delež močno podcenjen glede na ostala mednarodna migracijska gibanja ter tokove nelegalnih imigrantov (OECD, 1999: 42).

Drugi princip priselitve v države EU iz tretjih držav je možen na osnovi uveljavljanja pravic iz družinskega združevanja. Vse od začetka devetdesetih let se je v različnih državah EU spremenila definicija "ožjih družinskih članov", ki je prav tako kulturno pogojena, predvsem v smislu evropocentrične evropske kulture: pravica do stalnega bivanja je omejena na partnerja, v kolikor državljan ali stalni prebivalec lahko dokaže sposobnost preživljanja in podpiše posebno izjavo na Imigracijskem uradu (v primeru, da tuji partner nima lastnih virov dohodka). Pravica se omeji na otroke tujega partnerja, v kolikor so mlajši od 16 ali 18 let in na starše, če so starejši od 70-75 let in nimajo nobenega od svojcev ali dohodka za oskrbo na starost - in šele potem, ko je tuji državljan že bival v državi EU več kot 5 let. Razlike med državami EU glede pravic družinskega združevanja se sicer razlikujejo, navedeni primeri v Skandinaviji so med najbolj omejujočimi. Izjeme so sicer možne, na osnovi individualnih postopkov in v skladu z izhodišči politik posameznih držav. Zdi se, da prav tveganje socialnih stroškov za državo priselitve ob rastoči brezposelnosti tujcev pospešuje kontrolo imigracij v primerjavi s potrebami trga delovne sile, ki zahteva liberalizacijo mobilnosti ljudi.

Tretja možnost priseljevanja iz tretjih držav je pravica do azila, pravica beguncev do začasnega zatočišča, ali iz humanitarnih razlogov. Tudi te priselitve v države EU se zaradi lokalnih konfliktov v svetu močno povečujejo vse od leta 1988. Države članice se o vsakem primeru posebej dogovarjajo, se pravi o delitvi-sprejemanju kontingentov beguncev po posameznih državah. Dogovori potekajo tudi za vračanje beguncev, dodeljevanje stalnega bivališča in socialnih pravic pa je prepuščeno posameznim državam. Pravice do azila se močno omejujejo za spremljajoče člane, kar naj bi omejilo priseljevanje družin. Postopke za pridobivanje azila pa so skrajšali. Nordijske države beguncem nudijo "integracijsko politiko" že takoj po prihodu v nastanitvenih centrih.

Tabela 2. Spremembe pri dodeljevanju pravice do azila v devetdesetih letih

Avstrija	de facto se ne priznava več pravica do azila beguncem iz Bosne
Francija	azil se ne dodeljuje spremljajočim osebam
Italija	azil se ne dodeljuje spremljajočim osebam
Španija	azil se ne dodeljuje spremljajočim osebam
Velika Britanija	azil se ne dodeljuje spremljajočim osebam iz nekaterih držav

Vir: OECD, 1999: 318

Za vse tri oblike priseljevanja iz tretjih držav v EU veljajo časovne omejitve od 3-5 let pri uveljavljanju pravic stalnega bivanja. Praviloma se dodeljujejo različne oblike "stalnega bivanja" z omejeno, enoletno veljavo. Vsako leto priseljeni iz tretjih držav pravico stalnega bivanja znova uveljavljajo, ob kontroli izpolnjevanja pogojev - na primer zaposlitve ali obstoja zakona, nekaznovanosti, sposobnosti preživljanja itd. Splošni trend kaže, da je teh pogojev vedno več, tudi vse pogostejša je kontrola partnerskih zvez. To še posebno velja v primerih večjih starostnih, izobrazbenih ali rasnih razlik med partnerjema (več o tem v Christensen, 1999). Pravice iz naslova stalnega bivanja in do dela se v bistvu načeloma priznavajo vsem tujcem, vendar se predvsem v zadnjem desetletju pogojujejo in časovno odmikajo, različno v vsaki državi. Uveljavljeno je načelo "prehodnega obdobja", v katerem je vsak priseljenec iz tretjih držav podvržen procesu kontrole in preverjanju. V analizi (Christensen, 1999) je zato proces imenovan "purgatorij". V tem prehodnem obdobju se tudi izvaja vrsta programov za socialno integracijo priseljenih, ki pa se premočno razlikujejo med državami, da bi jih primerjali. V nordijskih državah traja prehodno obdobje za begunce in azilante 18 mesecev, sicer pa je v l.1998 program integracije na Danskem prenesen na lokalne skupnosti. Vsebuje učenje jezika ali izobraževanje, civilno delovanje ter kulturno asimilacijo. Namen je priseljenecem omogočiti čimprejšnje kulturno prilagoditev.

Pravice iz naslova stalnega bivanja in tiste, ki izhajajo iz državljanstva, se odmikajo (socialne in politične pravice), medtem ko se tudi pogoji pridobitve državljanstva po naturalizaciji zaostrejujejo v vrsti držav in na različne načine (Allen, 1999, Christensen, 1999, OECD, 1999). Francija tako od l.1994 ne dodeljuje več avtomatično državljanstva vsem, ki so rojeni na teritoriju države, ampak šele ob polnoletnosti otroka in nekaterih dokazilih "uspešne integracije" (znanje jezika, izobrazba, nekaznovanost) ter osebne prošnje. Večina držav članic EU dodeljuje državljanstvo na osnovi zakonov iz osemdesetih let ter revidiranih v devetdesetih letih z vrsto predpogojev ter upošteva oba principa - Jus Sanguinis ter Jus Soli. Drugi tujci državljanstvo v državah EU lahko pridobe po principu naturalizacije in nacionalni zakonodaji, ki se zelo razlikujejo med državami EU. Za državljanstvo v državah EU lahko priseljeni zaprosijo po preteku stalnega bivanja v državi od 5 do 10 let, postopek lahko traja dolgo in ga odobri posebna institucija, na Danskem na primer parlament. Poroka z državljanom za tujca skoraj nikoli ne pomeni več avtomatične pridobitve državljanstva, ampak se pogojuje časovno in z drugimi zahtevami. Večina držav tudi ne priznava pravice do dvojnega državljanstva, z izjemo določil

mednarodne zakonodaje. V Nemčiji, kjer je največ priseljenih iz tretjih držav, tudi druga in celo tretja generacija rojenih v državi nima državljanstva, takoj pa ga dodelijo priseljenim z "nemškim poreklom", ki jih potem tudi ne vodijo več v evidenci tujcev. Italija tujemu zakonskemu partnerju ne dodeli več državljanstva ob poroki (že od 80-ih let ne, v Španiji gre hitreje), pač pa šteje za svoje državljanje otroke, rojene očetom Italijanom. Skandinavske države priznavajo nacionalno poreklo po ženski liniji, torej po materi, večina mediteranskih držav po očetu. Enotne politike na tem področju EU zaenkrat še nima in tudi nacionalne razlike ter politike (etničnih) imigracij posameznih držav se močno spreminjajo - v smeri večjega zoževanja pravic za priseljene iz tretjih držav že vse od kasnih osemdesetih let in še posebno po letu 1990 (Migration Statistics, 1996: 136-38).

Prikaz omejitev tujcem po državah pri nacionalni volilni pravici, pravici do zaposlovanja, uveljavljanju socialnih pravic, pridobitvi državljanstva

Konvencija držav članic EU 15 iz Tampereja (1999) pravzaprav že pomeni politični "zasuk v desno", glede na predhodna izhodišča: v začetku devetdesetih let sprejeta načela takomenovane integracijske politike do priseljenih iz tretjih držav so začrtala migracijsko politiko v smeri popolne družbene integracije, z vsemi socialnimi, političnimi in naturalizacijskimi pravicami. V večini držav EU tujci s stalim bivališčem brez državljanstva nimajo volilne pravice, razen na lokalnem nivoju (kot na primer v Skandinaviji). V konvenciji iz Tampereja je zapisano, da naj bodo te pravice priseljenih v EU iz tretjih držav "čim bližje državljanom" članic EU: to potrjuje teze iz zgodnjih devetdesetih let o formiranju "evropske trdnjave", ne le z ukrepi kontrole meja v Schengenski konvenciji, ampak tudi obrambe evropske kulture ter nacionalne identitete..

Tabela 3: Prikaz nekaterih sprememb v dodeljevanju državljanstva po državah EU v zadnjem obdobju devetdesetih let

Belgija	pomembno število tujcev je bilo naturaliziranih z aktom zakona v l.1984 ter 1991
Finska	naturalizacija tujcev s finskim poreklom
Francija	od l.1994 se pogojuje dodeljevanje državljanstva tujcem, rojenim v državi in samo na prošnjo polnoletne osebe
Nemčija	naturalizacija tujcev z nemškim poreklom
Luksemburg	državljanstvo se ne dodeli avtomatično otrokom že naturaliziranih tujcev
Španija	državljanstvo se ne podeli osebam, ki svoje poreklo (špansko) prikrivajo

Vir: OECD, 1999: 322

Migracije in vključevanje Slovenije v Evropsko zvezo

Slovenija bo s članstvom v EU sprejela obveznosti skupnosti, ki sporazumno rešujejo in priznavajo državljanom izven držav skupnosti pravice do azila, zatočišča (begunci), pravice iz humanitarnih razlogov ter pravice vsem državljanom in tujcem s stalnim bivališčem do družinskega združevanja. S članstvom bo Slovenija sprejela načela svobodnega gibanja ljudi iz držav članic EU, ki ne bodo potrebovali delovnih dovoljenj ali dovoljenj za stalno bivanje. Prav tako se spoštujejo načela človekovih pravic, kot je na primer svobodna izbira partnerja ter svoboda gibanja znotraj teritorija držav ali EU. Med vsemi drugimi pravicami prebivalcev EU, pravice o svobodi gibanja vendarle podlegajo največjim (nacionalnim) omejitvam, ki izhajajo iz zgodovinskih posebnosti, v migracijski politiki vsake države.

Še v večji meri se pravice "svobode gibanja" oseb v EU prilagajajo spreminjajoči se politiki v okviru nacionalnega gospodarstva - torej politiki zaposlovanja glede na potrebe javnega ali zasebnega sektorja v razmerju do zaščite lastnega aktivnega prebivalstva. Glede na sprejeta pravila EU o "odprti družbi" to sicer ni več možno z direktnimi zakonskimi omejitvami, pač pa s pogojevanjem pridobivanja stalnega bivanja ter dovoljenja za delo tujcem iz tretjih držav, po pravilih nacionalne izvedbene zakonodaje. Češka in Madžarska, ki sta že podpisali določene konvencije v okviru pridruženih članic EU, beležita v zadnjih letih migracijski priliv, čeprav je tudi izseljevanje močno prisotno (OECD, 1999:124.151). Katere države "izgubljajo izobražene" in katere "pridobivajo" delovno marginalne skupine, še ni moč potrditi z zanesljivimi podatki. Predpostavljamo pa lahko, da pridobivajo države (kot so na primer ZDA ter Velika Britanija), ki nudijo zaposlenim boljše strokovne in življenske možnosti ter višje plačilo (OECD, 1999).

Vsaj dva razloga lahko navedemo v prid politike potencialnega in selektivnega odpiranja Slovenije za imigracije: staranje prebivalcev in posledično zmanjševanje aktivnega dela prebivalcev ter nefleksibilnost trga delovne sile.

Demografski statistični viri kažejo, da v Sloveniji rodnost upada že več desetletij, vendar z določenimi krajšimi "boljšimi" obdobji, predvsem v devetdesetih letih. V zadnjem desetletju se je najprej povečala stopnja emigracij, nato pa je ob koncu devetdesetih let naravni prirast prebivalstva padel pod pozitivno ničlo (Statistični letopis 1998, Rezultati statističnih raziskovanj: Prebivalstvo, 730, 24). Demografski kazalci in projekcije uvrščajo Slovenijo med tiste države Zahodne Evrope, za katere je značilen intenzivni prirastek starejših starostnih skupin, torej naraščanje deleža starejših prebivalcev ob istočasnem zmanjševanju skupin pod 15 leti starosti. Indeks "mladosti" za Slovenijo smo izračunali na 2,5, kar nas uvršča že blizu povprečne vrednosti 2 za Zahodno Evropo (glej tabelo 1 na strani 2). Ob negativnem naravnem prirastu prebivalstva ter rastočih emigracijah je moč pričakovati zmanjševanje aktivnega dela prebivalstva že ob sedanjih stopnjah gospodarske rasti. V obdobju po letu 1995 se vsako leto iz Slovenije odseli skoraj dvakrat več državljanov ali prebivalcev, kot pa se jih vrača iz bivanja v tujini. Najvišji prirast priseljenih smo zabeležili leta 1996, kasneje se je le-ta razpolovil (Statistični l.1998: 87,102). "Uvažanje" delovne sile bo torej nujnost, ne glede na sedanje relativno visoke stopnje brezposelnosti v Sloveniji v primerjavi z večino držav EU.

Velja tudi opozoriti na pogosto prisotna strukturna neskladja med potrebami trgov delovne sile v posameznih regijah in časovnih obdobjih ter značilnostih tistih oseb, ki so potencialno zaposljive. Problem se običajno rešuje v okvirih alternativnih razvojnih strategij, kjer tudi EU so-vlaga sredstva (najpogosteje v gradnjo infrastrukture). Dejstvo je, da večina držav želi imigracije omejiti na tiste potrebe na trgu delovne sile, ki jih ne more zapolniti z lastnimi kadri. V tem okviru je možno tudi razumeti izredno restriktivno slovensko zakonodajo o tujcih (Zakon o tujcih, Uradni list RS, 1999, Medved, 1998) in Zakon o zaposlovanju tujcev (Uradni l.RS, 1992). Velja pa upoštevati tudi pragmatično spoznanje, da imigracije težko povsem podredimo tako ozkim interesom: z daljšim bivanjem delavci pridobivajo pravice, ki so mnogo širše od pravice do dela ter da etnična identifikacija priseljenih ne izgine v procesu delovnega prilagajanja, kot so napovedovale klasične migracijske teorije (Allen, 1998, Biffle, 1996, Dunn, 1998).

Zaostreno javno diskusijo o tujcih je socialdemokratska stranka na Danskem v letu 1999 začinila z objavo slogana: "Povabili smo delavce, prišli so ljudje". Zakonodajne omejitve v bistvu niso zadosten instrument uravnavanja migracij v državi, kjer so potenciali za odseljavanje izobraženih veliki, obenem pa nam primanjkuje nekaterih skupin delovne sile. To je predvsem problem (nekdanj socialističnih) držav v prehodu, ki se utegne še povečati ob vstopu v EU. Vsaj nekaj podobnih značilnosti pa imajo tudi mediteranske države EU - Španija, Portugalska, deloma tudi Italija. V teh okoljih je skoraj politična in gospodarska nujnost za strpnost do nelegalnih priseljencev. Zato ne gre spregledati pomena hitre prilagodljivosti izobraževalnega sistema v okoljih, ki se lahko hitro odzove na takšne primanjkljaje delovne sile (na primer potreb za strokovnjaki mednarodnih komunikacijskih tehnologij, ki jih je sicer potrebno "uvoziti"). Veliko držav spodbuja dolgoročno zaposlovanje takšnih oseb, ki morda teže k izseljevanju ali tistih, ki lažje najdejo zaposlitev v drugih državah, vendar bi jih potrebovali tudi doma. Delovne migracije predstavljajo le del vseh imigracij. Za prve se predvsem potegujejo delodajalci, ki so soočeni z rastjo stroškov za delovna mesta in mednarodno konkurenco. Priseljenci, ki iščejo zaposlitev v novem okolju, so pripravljeni delati za nižje plačilo in ob skromnejših pogojih dela. Tujci veljajo za prilagodljivejše, so bolj mobilni in manj (sindikarno) organizirani. Zaposlovanje (izobraženih ali izkušenih) tujcev v mnogih primerih znižuje sredstva, ki bi jih morali nameniti za dodatno izobraževanje že zaposlenih ali strokovno stimuliranje pridobivanja izkušenj novincev brez prakse. Na pomen teh stroškov in vpliv na nacionalno finančno ravnotežje pogosto opozarja guverner ameriške centralne banke Alan Greenspan; vsakokrat, ko se pojavi v parlamentu zahteva omejevanja priseljavanja.

G.Biffle opozarja (1996: 551), da narašča pomen delovnih potencialov tujcev v uspešnem delovanju trga delovne sile. Predvsem delovna imigracija zagotavlja možnost za razvoj in rast na področjih, kjer to ne bi bilo mogoče zaradi pomanjkanja domačih kadrov. Enako velja za proces hitrega gospodarskega prestrukturiranja. Imigracije torej omogočajo, da se izognemo razvojnemu zastoju zaradi omejitev v razpoložljivi delovni sili. Imigracijo posredno podpirajo tudi druge skupine, ki imajo od nje koristi - v izobraževanju, potrošniki zaradi nižjih cen storitev, boljše oskrbe itd. Priseljenci namreč zelo hitro zapolnijo pomanjkljivo zastopane gospo-

darske niše v nacionalnem okolju; še posebno tam, kjer ni regulacijskih ovir v samozaposlovanju ter v (etničnem) podjetništvu. Da ne bi hodili po značilne ponazoritve primerov le v tujino, se velja spomniti, da je Ljubljana in Slovenija rešila svoj žgoči problem oskrbe s sadjem in zelenjavo šele takrat, ko je tedanji župan (Marjan Rožič, nekje sredi 80-ih let) sklenil dogovor z albansko mrežo dobaviteljev - predvsem iz Makedonije, za oskrbo v uličnih kioskih. Kljub vojni v devetdesetih letih je mreža in oskrba obstala - le dobava se je preusmerila iz Bosne in Makedonije na Španijo in Italijo. Etnično podjetništvo se je v Sloveniji uveljavilo tudi v gostinstvu (kavarne in slaščičarne), gradbeništvu in menjalnicah.

Demografske značilnosti (starajoče se) Slovenije po napovedih nakazujejo, da se bo država prisiljena "odpreti" tudi za nove prilive priseljenih predvsem na področju zaposlovanja. Še posebno se bo potreba pokazala takrat, ko se bodo povšale stopnje gospodarske rasti in bodo relativno manj mobilna domača delovna sila in neprilagodljiv trg predstavljali omejitve za rast. Novi Zakon RS o tujcih (1999) je še vedno omejujoč za priseljence, kompleksen in birokratsko zahteven (časovno in finančno potraten v primerjavi z državami EU ter ZDA). Ta zakonodaja se sicer lahko uveljavlja za priseljene iz tretjih držav v prehodnem obdobju, sicer pa utegne postati ovira razvoju. Vsekakor pa ni zakon "uporabljen" za državljane držav članic, ko bo Slovenija vstopila v EU. Slovenija je v devetdesetih letih postala prehodno območje za širše mednarodne tokove migracij proti državam EU. Za oceno uspešnosti nadzora meja ter obsega registriranja migrantov zaenkrat še nimamo dovolj razpoložljivih podatkov. Nedvomno pa se množe posredni dokazi, da je Slovenija prehodno območje nelegalnih migracijskih tokov. Po nekaterih virih Ministrstva za notranje zadeve je bilo samo v letu 1999 registriranih 18.000 nelegalnih prehodov tujcev, obseg dejanskih pa je običajno mnogo večji.

V sedanjih politikah notranjih migracij EU velja, da vsaka država sama izvaja in določa izvedbeno migracijsko zakonodajo v skladu s svojo tradicijo in gospodarskimi potrebami - v kolikor ne kršijo zgoraj omenjenih načel skupnosti ter človekovih pravic. Tako so podani pogoji za migracijski nadzor (nelegalnega priseljevanja) ter tudi "izbiro gospodarstvu potrebnih kadrov" ali kontrolo procesa omejenega priseljevanja. Dokler bodo obstajale velike razlike med dohodki ter življenjskimi stroški v Sloveniji v primerjavi z ostalimi državami članicami EU, je moč pričakovati tako povečane emigracije kot imigracije, raznoliko pri različnih socialnih in strokovnih skupinah. Svoboda gibanja ne-državljanom držav članic EU je omejena na državo, ki je izdala dovoljenje za stalno bivanje. S tem ima vsaka država podane pogoje za nadzor preliva preseljevanja iz tretjih držav tudi znotraj EU. Naturalizacija (dodeljevanje državljanstva) priseljenih pa pomeni tudi izenačevanje pogojev za njihovo mobilnost znotraj držav članic EU.

Iz obeh razlogov, demografskih in pogojno gospodarskih, se utegne v Sloveniji priseljevanje tujcev povečati. Dodatni razlogi za povečevanje obsega priseljenih se lahko vežejo na obstoj in obseg sive ekonomije. Na tem področju je namreč največ možnosti za zaposlovanje ilegalnih priseljencev ter tudi ostalih, ki prihajajo v državo izven formalnega trga delovne sile; kjer torej osnovni razlog priselitve ni vnaprej zagotovljeno delovno mesto. Kompleksnost uravnavanja trga dela glede na relativno anomijo kot posledico prehodnega obdobja v Sloveniji utegne vpliva-

ti na ustvarjanje tržnih niš za priseljene - in tako spodbujati priseljevanje tudi izven formalne ekonomije. Nedvomno se bo priseljevanje tujcev povečalo na račun že bolj ali manj usklajenih pravic državljanom držav članic EU do svobodne izbire kraja bivanja in zaposlitve. Obseg in pomen slednjega pa ne bi smel predstavljati "problema", saj bodo enaki pogoji veljali tudi za državljane Slovenije. Evropska tradicija in kultura ne pričata o visokih mobilnostih svojih državljanov in ti so se komajda kaj spremenili v zadnjih dvajsetih letih.

Vzroki sodobnih mednarodnih migracij so globalni in v tem času tudi nepovratni, torej Slovenija nima možnosti, da bi nanje bistveno vplivala ali se jim izognila. Dejstvo, da je ozemlje Zahodne Evrope pristalo med prioritetenimi imigracijskimi cilji za raznolike in obsežne mednarodne migracijske tokove, pa bo nedvomno imelo posledico tudi za območje Slovenije. Če so vzroki torej globalni, pa so posledice lokalne. Vsaka od držav članic EU ima posebne probleme z migracijami, zato so tuje izkušnje morda le deloma pomembne tudi za Slovenijo. Vsaka napoved je torej tvegana. Obseg migracij, izseljevanje in priseljevanje se bosta nedvomno povečala po vstopu Slovenije v EU. Ne bo se nujno povečal delež tistih imigracij, ki smo jih označevali kot problematične: na primer obseg priseljevanja beguncev ali oseb s pravicami družinskega združevanja. Kolikšen bo obseg delovnih migracij, je še najbolj odvisno od strategije gospodarskega razvoja Slovenije in usklajenega delovanja vlade v dejavnostih, ki na potrebe zadovoljevanja potreb trga delovne sile vplivajo - izobraževanja in primerne vzpodbujanja dela in nagrajevanja izobraženih ter visoko kvalificiranih kadrov. Slovenija ni posebno privlačna za priseljevanje delovno slabše kvalificiranih ali nelegalnih migracij, če se obseg sive ekonomije ne povečuje ali če se ne odpirajo nepričakovane gospodarske niše, ki jih ne morejo zapolniti domačini. Posledica vključevanja Slovenije v EU bo internacionalizacija gospodarstva in celotnega življenja. S tem bodo tudi podane možnosti za odpiranje mnogih novih delovnih mest. Probleme pa lahko ustvari tudi vlada s slabo koordinirano strategijo razvoja in nacionalizem ali etnična nestrpnost med slovenskimi prebivalci do tujcev.

LITERATURA

- Treaty, Amsterdam (1999): What has changed in Europe, European Communities, Luxemburg
- Andersson, Roger (1998): Socio-spatial Dynamics: Ethnic Division of Mobility and Housing in post-Palme Sweden, *Urban Studies*, no3, str.397
- Allen, Judith (1999): Ever Closer Union and Social fragmentation: Class, Citizenship and Welfare Regimes in the European Union, v knjigi A.Jaffe, I. Ambrose, K. Paadam, 1999: Twin pursuits of Satisfactory Housing, CIB 212, Tallin Technical University press (17-41)
- Dunn, M. Kevin (1998): Rethinking Ethnic Concentration; The case of Camramatta, Sidney, v *Urban Studies*, Vol.35, No.3, UK
- Biffel, Gudrun (1996): Immigrant Labour Integration, v knjigi Gunther Schmid, Jacqueline O'Reilly, Klaus Schomann, 1966: International Handbook of Labour Market Policy and Evaluation, Edward Elgar publ., UK, USA
- Verlič Christensen, Barbara: (1999): Evropa v migracijskem precepu, razisk.poročilo 1998/99, IDV ter referat ISA-RC21, 1999, Shanghai: Europe in the gap between Mobility and Migrations

- Demographic Statistics (1999): Data 1960-1999, Eurostat (3-4, 36-48, 57, 84, 184, 194-197)
- Fielding, Antony v King (1993): Migrants, institutions and politics: the evolution of European migration policies (19-40)
- King, Russell (ed.) (1993): Mass Migrations in Europe: The Legacy and the Future
Belhaven press, London, NY, ISBN 185293 224 4
(1-7, 7-19)
- Labour Force Survey, results 1990 ter 1997, Eurostat, 1999
- Medved, Felicita (1998): Resolucija: Predlog resolucije o migracijski politiki RS, izhodišča, Poročevalec državnega zbora RS, št.38, 1998
- OECD, 1999: Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration (SOPEMI), annual report, 1999 edition, ISBN 92-64-17078-2
- OECD, 1999: Employment Outlook, annual report
- Migration Statistics (1996): Population and Social Conditions, data 1860-1996, Theme 3, European Commission, ISBN 92-827-9564-0
- Recent demographic developments in Europe, 1999, Council of Europe publ.
ISBN 92-871-4013-8
- Statistični Letopis RSlovenije, 1998
- Statistične informacije šte.24: Prebivalstvo, februar 2000
- Rezultati raziskovanj šte.730: Prebivalstvo, 1999
- United Nations (1998): In-depth studies on Immigration in Central and Eastern Europe: The case of Poland, UN Economic Studies NO.11 (10-33, 69, 85, 217, 219)
- Zakon o tujcih RSlovenije, Uradni list RS, številka 61, 1999, Ljubljana
- Zakon o zaposlovanju tujcev RS, Uradni list RS, številka 33, 1992, Ljubljana